

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
6/1 (Haziran/June 2022), 62-78.

Ebü't-Tayyib el-Veşşâ ve el-Memdûd ve'l-Maksur Adlı Eseri
Ebu't-Tayyib el-Veşşâ and His al-Mamdud va'l-Maqsur

Yusuf Buhan

Arş. Gör., Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
Res. Asst. Namık Kemal University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic
Sciences Tekirdag/Turkiye
E-posta: ybuhan@nku.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-5706-2435

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 14 Mart/March 2022
Kabul Tarihi / Date Accepted: 25 Mayıs/May 2022
Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran/15 June 2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Yaz-Haziran/ Summer-June
DOI: 10.46595/jad.1087650

Cite as / Atıf: Buhan, Yusuf. "Ebü't-Tayyib el-Veşşâ ve el-Memdûd ve'l-Maksur Adlı Eseri", *Journal of Analytic Divinity* 6/1 (Haziran/June 2022), 62-78

İntihal/Plagiarism: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Yusuf Buhan)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

Arapça, kelime varlığı bakımından oldukça zengin bir dildir. Bu dilin bünyesinde mu'tel ve sahih birçok sözcük mevcuttur. Lügat ve nahiv âlimleri, Arap dilinin derlenmesi ve sistemli bir yapıya bürünmesi adına yoğun bir çaba sarf etmişlerdir. Bu bağlamda hicri II. asırdan itibaren *el-Maksûr ve'l-memdûd* başlığı altında maksûr ve memdûd kelimelere ilişkin halleri ele alan ve konulu sözlüklerin bir kısmını oluşturan eserler telif edilmiştir. Arap dili ve edebiyatı âlimi Ebü't-Tayyib el-Veşşâ da (öl. 325/937) bu türde telif hareketinin ivme kazandığı 4./10. yüzyılda yaşamış ve bu konuda eser kaleme almıştır. Çalışmanın sınırlılıkları çerçevesinde eserin bazı bölümleri üzerinden değerlendirme yapılacaktır. Mensur olarak yazdığı eserinde kendisinden önceki âlimlerden faydalanmıştır. Ancak eserinde nahiv ve lügate ağırlık vermesi ve memdûd türü kelimeleri öncelikle bu alandaki diğer eserlerden farklılaşmaktadır. Bu yönüyle Veşşâ'nın eseri bir sözlük ve yazım kılavuzu niteliğindedir. Eserde memdûd ve maksûr sözcükler semâi ve kıyâsî olarak iki ana başlık altında ele alınmıştır. Her başlık içerisinde de çeşitli bölümler bulunmaktadır. Bu bölümlerdeki kelimeler ise örnekler eşliğinde açıklanmıştır. Bu çalışmada öncelikle Veşşâ'nın hayatı ve maksûr-memdûd konusu kısaca anlatılacaktır. Daha sonra Veşşâ'nın konuyla ilgili eseri müstakil olarak incelenecektir. Eserin maksûr ve memdûd literatüründe kısa ve öz bir anlatıma sahip olduğu belirtilebilir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Lügat, Veşşâ, Memdûd, Maksûr, Semâi, Kıyâsî.

Abstract

Arabic is a very rich language in terms of vocabulary. There are many Mu'tal and Sahih [Sound and Unsound] words in this language. Lexicography and syntax scholars have made a great effort to compile the Arabic language, which has a wide vocabulary, and to adopt a systematic structure. In this context, since the 2nd Century Hijri, works that deal with the cases related to maqsûr and mamdûd words and form some of the themed dictionaries, have been copyrighted under the title of al- Maqsûr wa al- mamdûd. The scholar of Arabic language and literature, Abû Tayyib al-Washshâ' (d. 325/937), lived also in the 4./10. century in which this type of copyright movement gained momentum, and wrote works on this subject. Within the framework of the limitations of the study, only some parts of the work will be evaluated. In his work, which he wrote as prose, he benefited from the previous scholars. However, it differs from other works in this field by giving weight to syntax and dictionary and prioritizing mamdûd type words in his work. In this respect, al-Washshâ's work is a dictionary and a spelling guide. In the work, the words mamdûd and maqsûr are discussed under two main headings as semâi and qiyâsî. Within each title, there are various sections. The words in these sections are explained with examples. In this study, first of all, al-Washshâ's life and the subject of mamdûd-maqsûr will be briefly explained. Later, al-Washshâ's work on the subject will be examined independently. It can be stated that the work has a short and concise expression in the mamdûd-maqsûr literature.

Keywords: Arabic Language, Lexicon, al-Washshâ', Mamdûd, Maqsûr, Semâi, Qiyâsî

Giriş

Dil, insanın duygu ve düşüncelerini sözlü veya yazılı aktarma araçlarından biridir. Dilin bu işlevi yerine getirmesi de belli kural ve kaideler dâhilinde mümkündür. Özellikle zengin kelime haznesine sahip dillerde sistemli ve kurallı bir yolun takibi önemlidir. Arapça da birçok kelimeyi içinde barındıran ve kelime türetmede belirli kural ve kaidelerden oluşan zengin dillerden birisidir. Bu yüzden Arapça'da sarf ve nahiv ilimleri kelimeyi, belli kurallar eşliğinde çeşitli yönlerden ele almaktadır. Kelime ile ilgili ilâl, hazif, idgâm, kalb vb. hususlarla sarf; i'râb açısından da nahiv ilmi ilgilenir. Kelime dağarcığının zengin olmasından dolayı sarf ve nahvin yanı sıra lügat ilmine de ihtiyaç duyulur.

Dil âlimleri, sarf, nahiv, belagat, lügat, şiir vb. birçok ilme dair eserler telif etmiştir. Telif edilen eserlerden bazıları bir ilmi bir bütün olarak ele almıştır. Mesela sarf, nahiv ve belagat ilimlerine dair kaleme alınan ve ders kitabı mahiyetindeki bazı eserler bu türdendir. Yazılan eserlerin bazıları da bir ilmin içerisinde ele alınan bazı konuları müstakil olarak incelemiştir. Bu süreç içerisinde *el-Müzekker ve'l-müennes*, *Kitâbü'l-Mübteda*, *Kitabü'l-Hemz*, *el-Maksûr ve'l-memdûd* vb. irili ufaklı birçok kitap ve risale telif edilmiştir. Bu tarz çalışmalar söz dağarcığı zengin Arapçanın derli toplu bir yapı arz etmesi bakımından önemlidir. Böylece kelimelerin yapıları, kullanımları ve i'râb şekilleri belirlenmektedir.

Erken dönemde müstakil olarak ele alınan ve konulu sözlüklerin bir kısmını oluşturan sözcük türlerinden biri de maksûr ve memdûd türü kelimelerdir. Özellikle hicri 2. asırdan itibaren dil ve nahiv âlimleri *el-Maksûr ve'l-memdûd* adıyla eserler kaleme almışlardır.¹ Maksûr ve memdûd türü kelimeleri derleyen birçok eser yazılmıştır. Ancak bunların birçoğu günümüze ulaşmamıştır. Bu türde telif edilen ilk eser olarak belirtilen çalışma Ferrâ'nın (öl. 207/822) *el-Mankûs ve'l-memdûd*'udur.² Ferrâ 'dan sonra yani hicri 3./4. asırlar arasında bu türe dair telifin ivme kazandığı söylenebilir.³ Süreç içerisinde Asmâî (öl. 216/831), İbnü's-Sikkît (öl. 244/858), Müberred (öl. 286/900), İbn Dureyd, (öl. 321/933) Niftaveyh, (öl. 323/935) İbn Vellâd, (öl. 332/944) Gulâmu Sa'leb, (öl. 345/957) İbn Cinnî, (öl. 392/1002) Kemâleddîn el-Enbârî, (öl. 577/1181) İbn Mâlik et-Taî (öl. 672/1274) vb. birçok dil âlimi bu türde eser telif etmiştir.⁴

Bu türe dair eser telif edenlerden birisi de Arap dili, edebiyat ve ahbâr âlimi Ebü't-Tayyib el-Veşşâ'dır (öl. 325/937). Tespit edilebildiği kadarıyla Türkçe ve Arapça literatürde Veşşâ ve *el-Memdûd ve'l-maksûr* adlı eseri hakkında yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada Ebü't-Tayyib el-Veşşâ ve maksûr-memdûd konusu

¹ Bk. Kenan Demirayak, "Maksûr ve Memdûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/453.

² Demirayak, "Maksûr ve Memdûd", 27/453-454.

³ Bk. İbrahim Kalâtî, "Zâhiratü't-te'lif fî'l-maksûr ve'l-memdûd beyne'l-karn'il-sâlis ve'r-râbi'l-hicriyyeyn", *Mecelletü'd-Dirâsâtü'l-Lügaviyye* 1 (2002), 230-238.

⁴ Muhammed b. İshak Nedîm, *el-Fihrist*, ed. Abdulkadir Coşkun, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 162,174,184,210,230,258 vd.; Demirayak, "Maksûr ve Memdûd", 27/454.

hakkında kısaca bilgi verildikten sonra Veşşâ'nın *el-Memdûd ve'l-maksûr* adlı eseri incelenecektir.

1. Ebü't-Tayyib el-Veşşâ: Hayatı, İlmi Kişiliği ve Eserleri

Tam adı Ebü't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. İshâk b. Yahyâ olup, künyesi Ebü't-Tayyib'tir. 246/860 veya 255/869 yılında Bağdat'ta doğduğuna yönelik rivayetler vardır.⁵ Bazı kaynaklarda 67 yıl yaşadığı aktarılmaktadır.⁶ Nahiv ilmiyle iştigal etmesi hasebiyle en-Nahvî, rivayet ve tarih ilmiyle ilgilendiği için el-Ahbârî, babasının ipek ticaretiyle uğraşması sebebiyle el-Veşşâ⁷, Bağdat'ta doğmasından dolayı el-Bağdâdî nisbelerini almıştır. Ancak daha çok İbnü'l-Veşşâ diye tanınmaktadır.⁸

Kaynaklarda çocukluğuna ve yetişkinlik dönemine dair malumat yoktur. Ancak geçimini Bağdat'ta halk mektebinde (mektebü'l-âmmeh) ders vererek temin etmiştir. Veşşâ, Bağdat'ta Muhammed b. Yezîd el-Müberred (öl. 286/900) ve Ahmed b. Yahyâ Sa'leb (öl. 291/904) gibi dönemin önde gelen dil âlimlerinin derslerine katılmıştır. Bir diğer hocası lügat, kıraat ve nahiv âlimi Ebû Abdullâh Niftaveyh'e (öl. 323/935) eserlerinde sıkça yer vermiştir. Hadis ilminde Abbâsî halifelerine hocalık yapan Ebû Asîde (öl. 273/887) ve İbn Ebû'd-Dünyâ (öl. 281/894) gibi isimlerden yararlanmışır. Ayrıca o, Kâsım ez-Zübeydî, (öl. 272/886) Ebû Bekr el-Varrâk, (öl. 274/888) İbn Ebû Hayseme, (öl. 279/892) Hâris b. Ebû Usâme, (öl. 282/895) Ubeyd b. Şureyk, (öl. 285/898) Yûnus el-Küdeymî (öl. 286/899) vb. hocalardan istifade etmiş ve onlara eserlerinde atıfta bulunmuştur.⁹

Veşşâ, halk mektebi dışında sarayda da ders vermiştir. Bu yüzden sarayla yakın bir ilişkisi söz konusudur.¹⁰ Zira Mu'temid-Alellah'ın (öl. 279/892) eşi Hallâfe'nin cariyesi Münve el-Kâtibe (ö. ?) Veşşâ'dan ders almış ve ondan hadis rivayet etmiştir.

⁵ Hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 2303; Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Celal Asyûtî (Lübnan: Dâr'ul Kütüb'il ilmiyye, 2010), 3/331; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin teracimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 3/48; İsmail Durmuş, "Veşşâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/72.

⁶ Ebü'l-Hasan Cemaleddin Ali b. Yusuf b. İbrâhim İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l Fazl İbrahim (Kahire-Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî ; Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1986), 1/61-62.

⁷ Ebü't-Tayyib el-Veşşâ dışında "el-Veşşâ" nisbesini alan isimler de mevcuttur. "el-Veşşâ" nisbesini alan diğer isimler için bk. Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur Sem'ani, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ Muallimî (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1981), 13/340-344; Carl Brockelmann, *Târîhü'l-edebî'l-Arabî* (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1983), 2/238.

⁸ İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1/61; Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti, *Bugyetü'l-vuat fi tabakati'l-lugaviyyin ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 1/18; Ebü'l-Meali Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman İbnü'l-Gazzi, *Divanü'l-İslâm*, thk. Seyyid Kesrevi Hasan (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 4/376; Durmuş, "Veşşâ", 43/72.

⁹ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 2303; Ebü't-Tayyib el-Veşşâ, *Kitâbü'l-Fâdul*, thk. Yahyâ Vehîb el-Cübürî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1991), Neşredenin girişi, 8-9.

¹⁰ Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, thk. Beşşar Aved Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 2/63; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r Ruvât*, 3/61; Durmuş, "Veşşâ", 43/72.

Veşşâ, yaşadığı dönemde edebiyat sanatlarının ve zarf kültürünün yani seçkin tabaka edebiyatının önemli simalarından biri olmasının yanı sıra telif ettiği eserlerin güzelliğiyle de öne çıkan bir âlim portresine sahiptir.¹¹ Kaleme aldığı eserlerde Abbâsî toplumundaki sosyokültürel durumları açıklamıştır.¹² Veşşâ'ya göre zarif kimselerin sahip olması gereken birtakım özellikler vardır. Bunların bir kısmı toplumsal ahlak bir kısmı da bireysel ahlakla ilgilidir. Buna göre zarif kimse, nâzik, ince ve espritüel olmasının yanında; komşularına yardım eden, sözünde duran, iffetli olan, düzgün konuşan vb. nitelikleri bünyesinde barındırır. Havâs-eşbâh-ı havas ve avâm ayrımı üzerinden Veşşâ, Abbâsî toplumundaki sınıflara ve sosyal statüye dair görüşler ortaya koymuştur.¹³

Veşşâ, nahiv, sarf, belagat, tarih, edebiyat, şiir, ahbâr vb. birçok alanda eser telif etmiştir. Ancak bu eserlerden çok azı günümüze ulaşmıştır. Bunlardan Arap diline dair yazdığı *el-Maksûr ve'l-memdûd* ve *el-Fâzıl fî sıfâtî'l-edebî'l-kâmil* ile edep ve zarafete dair kaleme aldığı en tanınmış eseri *el-Muveşşâ (ez-Zarf ve'z-zürefâ)* büyük bir önemi haizdir.¹⁴ Kaynaklarda yer alan diğer eserleri ise şunlardır: *Tefrîcû'l-mühec ve sebebü'l-vüşûl ile'l-ferec*, *Kitâbü'l-Muhtâr fî'n-nahv*, *el-Murtazâ*, *Kitâbü Câmi'i'n-nahv*, *Kitâbü'l-Müzekker ve'l-müennes*, *Kitâbü'l-Fark*, *Kitâbü Halki'l-feres*, *Kitâbü Halki'l-insan*, *Kitâbü'l-Müselles Veşâyâ mülûki'l-'Arab min evlâdi'l-melik Kahtân b. Hûd en-Nebî*, *Ahbar sâhibi'z-zenc*, *Kitâbü'z-Zahir fi'l-envari ve'z-zehr*, *el-Hanîn ile'l-evtân*, *Hududu zarfi'l-kebîr*, *Kitâbü's-Sülvan*, *Kitâbü'l-Müzehheb*, *Ahbarü'l-mütezarrafat*, *Silsiletü'z-zeheb*, *Kitâbü'l-Mezheb*, *Zehretü'r-riyâz*, *el-İbtihâc fî's-sabr*, *Ahbaru bülegâ Benî Hâşim*, *el-Bes ve'l-has*, *Kitâbü't-Tüffâha*, *Kitâbü'l-İkd*, *Kitâbü'l-Kıyân*, *Nizâmü't-tâc*¹⁵, *el-Müveşşâh ve'l-muktefâ*.¹⁶ Veşşâ, 325 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Kaynaklarda kendisinden sonra İbnü'l-Veşşâ diye bilinen bir oğlu olduğu belirtilmektedir.¹⁷

2. Arap Dilinde Maksûr ve Memdûd

Tarihi süreç içerisinde dil âlimleri sarf ve nahvin konularını ihtiva eden eserler kaleme almışlardır. Bu kitaplarda ele alınan konulardan birisi de maksûr ve memdûd isimlerdir. Ancak özellikle hicri 2. asırdan itibaren bu isimler, *el-Maksûr ve'l-memdûd* adı altında müstakil risale ve kitap şeklinde telif edilmiştir. Bir kısmı manzum bir kısmı da mensur olarak yazılmıştır.¹⁸ Bu tarzda telif hareketinin ortaya çıkmasında toplum

¹¹ Veşşâ', *Kitâbü'l-Fâzıl*, 9; Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 11/63; Brockelmann, *Târîhü'l-edebî'l-Arabî*, 2/237.

¹² Geniş bilgi için bk. İshâk b. Yahyâ Veşşâ', *el-Muveşşâ*, thk. Kemal Mustafa (Mısır: Mektebetü'l-Hanci, 1953).

¹³ Bk. Levent Öztürk, "İbn Yahyâ el-Veşşâ'ya (ö. 325/937) Göre Abbâsî Toplumunda Hediyelerin Gizli Dili", *İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikîsi Dergisi* 6/12 (2008), 9-15.

¹⁴ Nedîm, *el-Fihrist*, 268; İbnü'l-Gazzi, *Divânü'l-İslâm*, 4/377; Fuad Sezgin, *Târîhü't-türâsi'l-Arabî [gas]*: *İlmü'l-Luga İla Havâli Sene 430 H.*, çev. Arefe Mustafa (Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1988), 8/313-314.

¹⁵ Yukarıda isimleri verilen bazı kitaplara Veşşâ, *el-Fâzıl* ve *el-Müveşşâ* adlı eserlerinde atıfta bulunmuştur. Bk. Veşşâ', *el-Muveşşâ*, 46, 142, 180 vd. ; Veşşâ', *Kitâbü'l-Fâzıl*, 100, 124, 150 vd.

¹⁶ Nedîm, *el-Fihrist*, 268; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r Ruvât*, 1/62; Suyuti, *Bugyetü'l-vuat*, 1/18; Sezgin, *Târîhü't-Türâsi'l-Arabî [gas]*, 8/313-314.

¹⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 2303; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefayât*, 5/331; Veşşâ', *Kitâbü'l-Fâzıl*, Neşredeninin girişi, 10.

¹⁸ Demiryak, "Maksûr ve Memdûd", 27/453-454.

içerisinde lahnın yaygınlaşması¹⁹, lügat çalışmaları ve i'râb şekilleri gibi faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. Zira bu sözcüklerin yazılış ve okunuşlarında hatalar yaşanmaktadır.²⁰ Ayrıca konulu sözlüklerin bir kısmını oluşturmaları ve i'râblarında karşılaşılan zorluklar bu türün derlenmesinde itici güç olmuştur.²¹

Maksûr, sonunda zâit veya vâv ya da yâ'dan dönüşmüş elif bulunan isim ve sıfatlara denir.²² Maksûr isim, medden ve i'râbtan mahrum kaldığı için maksûr diye isimlendirilmiştir.²³ Memdûd ise sonunda aslî veya zâit ya da mülhak bir hemzeden önce zâit elif bulunan isimlere denmektedir. Yani sonunda hemze ve elif bulunmaktadır. Örneğin ذؤء ve ذؤءمء kelimelerindeki elif aslîdir. Dolayısıyla bu iki kelimenin aslı ذؤءمء ve ذؤء şeklinde olduğu için memdûd değildir.²⁴ Çünkü elif zâit değilse isim memdûd sayılmaz.

Maksûr ve memdûd kelimelerin içerisine fiiller ve harfler girmemektedir. Dolayısıyla maksûr ve memdûd kelimelerin kapsamına sadece isimler dâhildir. Ancak bu tür kelimeleri derleyen eserlere bakıldığında nâkıs fiiller, sonu illetli bazı harfler ve mehmûz kelimelere de yer verildiği görülmektedir. Mesela Ferrâ (ö. 207/822) ve İbn Usfûr (öl. 669/1270) gibi dil âlimleri, bu kapsama fiil ve harflerin de dâhil olabileceğini düşünmektedirler. Buna göre رضى جاء، إلى gibi kelimeler maksûr ve memdûd türü kelimelere dâhildirler.²⁵

Arap dilinde bu tür kelimelerin sayıca fazla olması ve birbirine benzemesi belli bir sistem içerisinde tasnif edilmelerini gerekli kılmıştır. Bu minvalde yazılan eserlerde maksûr ve memdûd isimler, semâi ve kıyâsî olarak ikiye ayrılmaktadır. Semâi maksûr ve memdûd isimler, belirli bir kaide ve kural çerçevesinde tespit edilemeyen isimlerdir. Bu tür isimler lügat ve dil âlimlerinin çalışmaları ve Arapların kullanımı yoluyla bilinebilir.²⁶ Kıyâsî maksûr ve memdûd isimler ise belirli bir kural, kaide ve alamete binaen belirlenebilen isimlerdir. عطاء سناء، فنى، تبرى vb. birçok lafız semâi maksûr ve memdûd isme örnek verilebilir. Kıyâsîlere de اعطى و ادعى gibi nâkıs fiillerin masterları, başında fethalı mim harfi bulunan

¹⁹ Bk. Şahabettin Ergüven, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (01 Haziran 2007), 157-180.

²⁰ Lahn-İrab ilişkisi bağlamında bk. Tahsin Yurttaş, *Arap Dilinde İrab-Anlam İlişkisi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 90-97.

²¹ Ahmed Muhtar Omar, *el-Bahsü'l-lugavî inde'l-Arab* (Âlemü'l-Kutub, 2003), 220,273; Demirayak, "Maksûr ve Memdûd", 27/453.

²² Ahmet Şimşek, "Zühd, Şiir ve Dil: İbn Malik ve el-Maksûr ve'l-Memdûd Adlı Eseri", *Artuklu Akademi* 3/2 (2016), 82; Maksûr isimlerdeki elifin yapısına dair görüşler için bk. Mustafa Galeynî, *Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2005), 83.

²³ Ebü'l-Bekâ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, thk. İmyel Bedî' Ya'kub (Beirut: Dar'ul Kütüb'il İlmiyye, 2001), 4/34-36.

²⁴ Memdûd isimdeki hemzenin aslî, zâit ve mülhak olma durumları için bk. Ebu'l-Bekâ Ukberî, *el-Lübâb fi i'leli'l-binâ ve'l-i'râb*, thk. Abdülilâh en-Nebhân (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1995), 2/439; Galâyînî, *Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, 85.

²⁵ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 4/33.

²⁶ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi* (Dâru'l-Meârif, ts.), 4/606; Muhammed Abdülaziz Neccâr, *Diyâu's-sâlik ilâ evdahî'l-mesâlik* (Müessesetü'r-Risâle, 2001), 4/160 ve 166.

sülâsî nâkıs fiillerin mastarları, sonu illetli sülâsî mezîd ve rubâî babların ismi mefulleri, أَفْعَلُ kalıbının müennes formu, أَفْعَالُ kalıbındaki bazı sıfatı müşebbehelerin müennes halleri, أَفْعَالًا vb. çoğul kalıpları gibi birçok örnek gösterilebilir.²⁷ Yukarıdaki bilgiler ışığında عَطَشِي وَكَسَالِي, مُدْعَى كُبْرَى, مُقْضَى, مُعْطَا, اِغْطَاء gibi kelimeler kıyâsî maksûr ve memdûd kapsamında örnek verilebilir.

Bu tür kelimelerin tesniye halleri ve i'râb durumları diğer sahîh kelimelerden farklıdır. Her iki kelime türünde de elif bulunmaktadır. Bu kelimeler tesniye yapılırken elifin zâit olması ve vâv'dan veya yâ'dan dönüşmesi hususları büyük bir önemi haizdir. Ayrıca maksûr ve memdûd kelimelerin üç veya dört harften fazla olması da tesniye hallerine etki etmektedir.²⁸ Buna göre maksûr isim rubâî, humâsî veya sūdâsî ise sondaki elif yâ'ya dönüşür ve tesniye yapılır. Mesela كَسْرَى ve كَسْرَى كَسْرَى kelimelerinin tesniye halleri كَسْرَيَانِ ve كَسْرَيَانِ şeklinde gelir. Eğer elif vâv'dan dönüşmüşse tesniye halinde elif vâv'a kalb olur. Örneğin رَيَا ve رَيَا كَسْرَى kelimeleri رَيَوَانِ ve رَيَوَانِ şeklinde tesniye yapılır.²⁹ Memdûdun tesniye formu hemzenin aslî veya bir harften dönüşmüş olmasına bağlıdır. Eğer hemze aslî ise tesniye durumunda hemze olduğu gibi kalır. Söz gelimi قُرَاءَةٌ kelimesinin tesniyesi قُرَاءَانِ şeklinde olur. Hemze müenneslik elifinden bedelse vâv'a dönüşür. Buna göre حَمْرَاءُ ve حَمْرَاءُ şeklinde tesniye yapılır. Hemze bir asıldan dönüşmüşse tesniye formunda hemzenin sabit kalması da vâv'a dönüşmesi de mümkündür.³⁰ Örneğin دُعَاءُ'nun دُعَاءَانِ ve دُعَاءَانِ şeklinde gelebilmesi bu türdendir.³¹

İ'râb bakımından bu tür kelimelerin dilde ayrı bir yeri vardır. İlet harfi barındırmaları ve munsarîf-gayrı munsarîf³² durumları i'râb hallerini etkilemektedir. Buna göre maksûr isim murab olup müfred ise ref, nasb ve cerr alametlerini almaz. Yani her üç durumda da sonu değişikliğe uğramaz. Bu yüzden bu tür kelimeler takdîrî i'râb³³ alır.

²⁷ Kıyâsî maksûr ve memdûd isimlerin kalıpları ve örnekleri için bk. Ebü'l-Abbâs İbn Vellâd, *Kitâbü'l-Maksûr ve'l-memdûd*, thk. Paul Brönnle (Matbaatu Leiden, 1900); Ebu's-Saâdât İbnü'l-Esîr, *el-Bed' fi ilmi'l-Arabiyye*, thk. Fethî Ahmed Alâaddin (Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, ts.), 2/64-69; Ukberî, *el-Lübâb fi i'leli'l-binâ ve'l-i'râb*, 2/436; İbn Yâiş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 4/34-44; Ruknuddin Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbnü'l-Hâcib*, thk. Abdülmaksûd Muhammed Abdülmaksûd (Mektebetu's-Sekâfe'd-Dîniyye, 2004), 1/324-325.

²⁸ Şemseddin Muhammed Fâridî, *Şerhu'l-İmami'l-Fâridî ala Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Ebu'l-Kümeyt Muhammed Mustafa el-Hatîb (Beyrut: Dar'ul Kütüb'il ilmiyye, 2018), 4/181-182.

²⁹ Ebu Muhammed Bahaeddin İbn Akîl, *Şerh İbn Akîl ala Elfiyyetü İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kahire: Dâru't-Turâs, 1980), 4/106; İbrahim b. Musa Şatîbî, *el-Mekâsîdü's-Şâfiyye fi şerhi'l-Hülâsati'l-kâfiyye*, thk. Abdülmecid Katamîş (Mekke: İhyâu't Turâsî'l-İslâmî-Ma'hedî'l-Buhüsî'l-İlmiyye, 2007), 6/434.

³⁰ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 4/517.

³¹ Neccâr, *Diyyâu's-Sâlik*, 4/172; Memdûd isimlerdeki hemzenin yapısı ve örnekleri için bk. Ebu'l-Hasan İbn Sîde, *el-Muhassıs*, thk. Halil İbrahim Ceffâl (Beyrut: İhyâu't Turâsî'l-Arabî, 1996), 4/429-430.

³² Munsarîf, زَيْدٌ وَبَيْتٌ vb. i'râbın gerektirdiği hareketleri ve tenvini alabilen murab isme denir. Gayr-ı munsarîf ise bir alakadan dolayı cerr ve tenvin almayan murab isimlere denmektedir. Gayr-ı munsarîf kesre olması gereken yerde fetha ile hareketlenir. كَسْرَى ve كَسْرَى gibi kelimeler buna örnek verilebilir. Ebu'l-Kâsım Zemahşerî, *el-Mufasssal fi sun'ati'l-i'râb*, thk. Ali Ebû Mulham (Beyrut: Mektebetü'l-hilâl, 1994), 35.

³³ Takdîrî i'râb, âmilin kelimenin sonundaki tasarrufunun açık bir şekilde görülmediği durumlarda verilen bir i'râb çeşididir. Çünkü buradaki hareke takdir edilmektedir. Genellikle sonu illetli murab kelimelerde,

Munsarîf olması halinde tenvini kabul eder, değilse tenvin de almaz. Memdûd isimler i' râbî ise eğer gayrı munsarîf değillerse sahih kelimeler gibi i' râblanır. Buna göre memdûd isimler ref, nasb ve cerr hallerinde gerekli alâmetleri alırlar.³⁴ Mesela ref halinde هَذَا جَدًا, nasb durumunda رَأَيْتُ جَدًا, cer halinde ise مَرَرْتُ بِجَدًا şeklinde i' râblanır.

Maksûr ve memdûd türü kelimelere dair bir diğer husus da maksûrun medd, memdûdun da kasr edilmesi meselesidir. Dil âlimleri zaruret durumunda memdûdun kasr edilmesini yani maksûr formda yazılmasını caiz görmüşlerdir.³⁵ Maksûrun meddi yani memdûd olarak yazılması noktasında ise mezhepler arasında farklı görüşler söz konusudur.³⁶ Basralılar memdûdun kasrını caiz görürken maksûrun meddine cevaz vermemişlerdir. Çünkü memdûdun kasredilmesinde memdûdda bulunan zâit harfin hazfedilmesi söz konusudur. Bu sayede kelimenin aslına dönmesi gerçekleşmektedir. Ancak maksûrun meddi hususunda kelimenin aslında olmayan bir şey eklenmiş olmaktadır. Kûfeliler ise hem maksûrun meddini hem de memdûdun kasrını caiz görmüşlerdir.³⁷ Memdûdun kasrı konusunda Ferrâ, eğer maksûr olmasını gerektirecek bir durum yoksa maksûrun kasrı caizdir görüşündedir. Buna göre كَفَى kelimesi memdûd kılınabilir. Eğer maksûr olmasını gerektirecek bir durum varsa maksûr kelime memdûd yapılamaz. Mesela سَكْرَى و عَطَشَى ve سَكْرَى و عَطَشَى kelimeleri bu türdendir. Maksûrun meddine ise aşağıdaki beyit örnek verilebilir:

قَدْ عَلِمْتُ أُمَّ أَبِي السَّعْلَاءِ وَعَلِمْتُ ذَلِكَ مَعَ الْحَرَاءِ أَنْ نَعَمَ مَأْكُولًا عَلَى الْحَوَاءِ

“Ebü Sa'lâ'nın annesi bildi, yine o Hara'da develerin aç karna yenildiğini de bildi.”

Yukarıdaki beyitte bakıldığında كَفَى و السَّعْلَاءِ şeklinde maksûr gelmeleri gereken kelimelerin كَفَى و السَّعْلَاءِ şeklinde memdûd geldikleri görülmektedir.

3. Ebü't-Tayyib el-Veşşâ'nın el-Memdûd ve'l-maksûr Adlı Eseri

Ebü't-Tayyib el-Veşşâ, memdûd ve maksûr kelimeleri ve bunlara ilişkin tesniyecemi, munsarîf-gayrı munsarîf ve i' râb durumlarına el-Memdûd ve'l-maksûr adlı eserinde yer vermiştir. O da kendisinden öncekiler gibi maksûr ve memdûd kelimeleri tanıtmıştır. Veşşâ'ya göre maksûr, zâtî itibariyle ister vâv'lı olsun ister yâ'lı kendisine ref, nasb ve cer'in girmediği isimlere denir. Memdûd ise kendisine ref, nasb ve cer'in bittiği isimlere

mütetekellim yâ'sına muzaf olan kelimedede, cümle olmayıp hikâye edilen yerlerde(mahkî) bu i' râb söz konusudur. Galâyîni, *Câmiu'd-durûsi'l-Arabîyye*, 18-19.

³⁴ İbn Vellâd, *Kitâbü'l-Maksûr ve'l-memdûd*, 3-4.

³⁵ Ahmed b. Muhammed Hamalâvî, *Şeze'l-arf fi fenni's-sarf*, thk. Nasrullah Abdurrahman Nasrullah (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.), 78-79.

³⁶ Bu mesele hakkında mezheplerin görüşleri ve delilleri için bk. Kemâleddin Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilil-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîne'l-Kufiyyîn* (el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 1/514-520.

³⁷ İbn Vellâd, *Kitâbü'l-Maksûr ve'l-memdûd*, 145.

denmektedir.³⁸ Buradan hareketle Veşşâ'nın maksûr ve memdûd terimlerini i'râb açısından tanımladığı söylenebilir. Eser mensur formda yazılmıştır. Onun eseri bu literatüre dair içerdiği malumat bakımından bir sözlük ve yazım kılavuzu mahiyetindedir. Kitap, ilk olarak Ramazan Abdüttevâb tarafından 1977 yılında Muhammed b. Suûd Üniversitesi *Mecelletu Külliyyeti'l-Lugati'l-Arabiyye*'de yayımlanmış ardından 1979 yılında Kâhire'de aynı isim tarafından müstakil olarak neşredilmiştir.³⁹

Bu tür kelimeleri toplayan eserler daha çok *el-Maksûr ve'l-memdûd* diye bilinmektedir. Ancak Veşşâ'nın bu eseri *el-Memdûd ve'l-maksûr* adıyla diğerlerinden ayrışmaktadır.⁴⁰ Kitap önce memdûd kelimeleri ve onlara ilişkin hususları sonra da maksûru ve maksûra dair durumları ele almıştır. Bu yüzden eser, *el-Memdûd ve'l-maksûr* şeklinde isimlendirilmiştir. Veşşâ'nın bu türde eser vermesinin yaşadığı dönem ve ders aldığı hocalarla bağlantılı olduğu belirtilebilir. Zira hicri 3-4. asırlar arasında bu alana dair telif hareketi ivme kazanmıştır. Bunun yanı sıra Müberred ve Niftaveyh gibi hocalarının da bu türde eser kaleme alması Veşşâ'yı etkilemiştir.

Eserin muhakkiki Ramazan Abdüttevâb bu türü, Arapçada hemzelerin terk edilmesinin bir sonucu olarak görmektedir. Dolayısıyla zaman içerisinde memdûd kelimelerin maksûra benzeme durumu ortaya çıkmıştır. Yani bir kelimenin memdûd ve maksûr hali bulunup her iki halde de farklı anlamı vardır. Söz gelimi *عَمَاءٌ* ve *عَمَاءٌ* kelimelerinin okunuşları aynı olsa da manaları farklıdır. Zira maksûr olan *عَمَاءٌ* kelimesi malın çokluğu, memdûd olan *عَمَاءٌ* ise bir müzik türü anlamında kullanılmaktadır. Bu tarz durumlar dilde zamanla hataların artmasına ve karışıklığa sebebiyet vermiştir. Bundan dolayı dil ve lügat âlimleri erken dönemde bu tür eser telif etme ihtiyacı duymuştur.⁴¹

Veşşâ, bu türe dair hususları veciz bir şekilde dile getirmiştir. O, memdûdun tanımı ve zamirlere isnadı hakkında bilgiler verdikten sonra maksûrun tanımı, i'râbı, zamirlere isnadı ve maksûrun meddi ile memdûdun kasrı meselesini ele almıştır. Başka bir tabirle eserinin genelinde memdûda dair bilgi verdikten sonra maksûra geçmiştir. Veşşâ, kendisinden önce yazılan eserlerdeki taksimi dikkate alıp bu kelimelerde semâi ve kıyâsî ayırımına gitmiştir. Bu ayırımı kıyâsîler için ondan fazla tür zikretmiştir. Semâileri ise lafızda benzeyen ancak mana itibarıyla ayrışan ve hem lafız hem de mana yönünden farklı olan memdûd ve maksûr örnekleri eşliğinde altı bapta ele almıştır. Ancak çalışmanın sınırlılıkları kapsamında bu türlerin sadece bir kısmına değinilecektir. Veşşâ'nın eserinde kendisinden öncekilerden farklı olarak başka âlimlerden iktibasta bulunma, Kur'an ve şiiir'den iştişhâd azdır. Eserinde genel olarak Kûfe dil ekolüne bağlı kalmıştır. Açık bir

³⁸ Ebü't-Tayyib Veşşâ', *el-Maksûr ve'l-memdûd*, thk. Ramazan Abdüttevâb (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1979), 29-30.

³⁹ Eserin mahtût haline dair özellikler için bk. Veşşâ', *el-Maksûr ve'l-memdûd*, 24; Durmuş, "Veşşâ", 43/73.

⁴⁰ Veşşâ'nın bu eseri bazı kaynaklarda *el-Maksûr ve'l-Memdûd* olarak geçse de çoğu kaynakta *el-Memdûd ve'l-Maksûr* diye geçmektedir. Brockelmann, *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*, 2/237.

⁴¹ Veşşâ', *el-Maksûr ve'l-memdûd*, 3-4; Demirayak, "Maksûr ve Memdûd", 27/453-454.

şekilde ifade etmese de Ferrâ'nın *el-Mankûs ve'l-memdûd* adlı eserinden istifade etmiştir. Veşşâ'nın eserini farklı kılan bir diğer husus da nahve, lügate ve Arapların kullanımına ağırlık vermesidir.⁴²

Veşşâ eserine besmele ve رَبِّ أَعِنُّ (Allah'ım yardım et) ifadesiyle başlamıştır. Ardından memdûd ve maksûr isimlerin i'râb hallerine ilişkin birtakım bilgileri örnekler eşliğinde vermiştir. Buna göre eğer memdûd isim munsarıfsa ref, nasb ve cerr alametlerini ve tenvini alabilir. Mesela هَذَا جَدَاءٌ ve هَذَا جَدَاءٌ جَدَاءٌ ve مَرَزَتْ بِجَدَاءٍ denilir. Maksûr isim ise ref, nasb ve cerr alametlerini almaz. Munsarif ise kendisine tenvin bitişebilir. Eğer memdûd gayrı munsarif⁴³ isimse kesre olması gereken yerde fetha alır ve kendisine tenvin bitişmez. Örneğin هَذَا جَدَاءٌ ve هَذَا جَدَاءٌ جَدَاءٌ cümlelerinde harf-i cerr'den dolayı sonu kesreli olması gereken هَذَا جَدَاءٌ kelimesinin fetha ile harekelendiği görülmektedir.⁴⁴

İ'râb durumlarının ardından Veşşâ, bu kelimelerin zamirlere izafeti ve maksûrun meddi memdûdun kasrı meselesini ele almıştır. Ona göre memdûd isim zamire izafet edildiğinde ref halinde vâv, nasb halinde fethalı hemze ve cerr halinde yâ ile i'râb alır. Buna göre أَعْجَبَنِي حَيَاؤُكَ ve كَرِهْتُ حَيَاءَكَ ve وَقَفْتُ عَلَى حَيَاءِكَ denilir. Her ne kadar Veşşâ bu şekilde i'râb verse de memdûd isimler zamirlere bitişmeleri durumunda hareke ile i'râb alırlar.⁴⁵ Maksûr isim ise zamirlere muzâf edildiğinde tek surette karşımıza çıkar. Mesela هَذَا رِضَاكَ ve هَذَا رِضَاكَ رِضَاكَ şeklinde gelir. Veşşâ, memdûdun kasr edilmesinin mümkün, maksûrun medd'inin ise caiz olmadığını belirtmektedir.⁴⁶

Veşşâ, eserinde birçok memdûd ve maksûr kelimeye yer vermiştir. Bu kelimeleri de belli bölüm ve başlıklar altında ele almıştır. Çalışmanın sınırlılıkları çerçevesinde eserin bütün bölümleri değerlendirilmeye tabi tutulmayacak sadece birkaç bölümü üzerinde inceleme yapılacaktır.

3.1. Kıyâsî Memdûd ve Maksûr İsimler

Veşşâ, kıyâsî memdûd ve maksûr isimler adı altında birçok kaide ortaya koymuştur. Mesela sonu illetli mezîd fiillerin başında vasıl hemzesi (l) bulunan tüm masterları memdûd içerisinde değerlendirilir. Buna if'âl, ifti'âl, infi'âl ve istif'âl masterları örnek gösterilebilir. Örnek olarak ise الإلقاء, الإلقاء، الإلقاء ve الاستيقصاء masterları verilebilir.⁴⁷

⁴² Veşşâ eserinde büyük ölçüde Kûfe dil ekolüne bağlı kalmıştır. Zira kitapta الملكى ve الفعل المستقبل gibi Kûfe dil ekolünü yansıtan ifadelere rastlamak mümkündür. Bk. Veşşâ', *el-Maksûr ve'l-Memdûd*, 15,29, 40, 42,44,vd.

⁴³ Memdûd ve maksûr isimlerin gayr-ı munsarıflık durumları hakkında bk. Mahmut Ateş, *Kur'an'da Gayr-ı Munsarif İsimler* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 38-47.

⁴⁴ Veşşâ', *el-Maksûr ve'l-memdûd*, 29-31.

⁴⁵ Bu isimlerin zamirlere isnadı meselesi hakkında bk. Enbârî, *el-İnsâf*, 1/17-24; Şatıbî, *el-Mekâsîdü's-şâfiye*, 6/575-582.

⁴⁶ Veşşâ', *el-Maksûr ve'l-memdûd*, 31.

⁴⁷ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 4/610.

Ses isimleri olarak vaz edilenler de kıyâsî memdûd kabul edilir. Bu tür isimlerin baş harfleri genellikle ya dammeli ya da kesreli gelmektedir. Örnek olarak نَدَاءٌ ve غِنَاءٌ, رُغَاءٌ, مُكَّاءٌ ve وَحَىٌ ve وَغَىٌ gibi kelimeler bu türdendir.⁴⁸

أَفْعَلَةٌ vezninde gelen bazı müennes kelimeler, فَعَالٌ vezninde gelen isimler ve أَفْعَلَةٌ kalıbının müfredi de kıyâsî memdûd sayılır. Örneğin نَعْمَاءٌ ve وَشَاءٌ ve حِدَاءٌ kelimeleri örnek verilebilir. Veşşâ eserinde bunların dışında birçok kıyâsî memdûd isim zikretmiştir.⁴⁹

Veşşâ, kıyâsî memdûda dair bazı kaide ve örnekleri verdikten sonra kıyas ve alamet yoluyla bilinebilecek maksûr isimlere değinmiştir. Buna göre ister yâ'lı ister vâv'lı olsun başında fethalı veya dammeli mim (م) bulunan her isim maksûrdur, maksûr elif ile yazılır. مَرْمَى, مَرْمِيٌّ, مَرْمِيٌّ vb. birçok kelime bu kurala örnek gösterilebilir.⁵⁰ Aynı şekilde if'âl babından gelen bazı fiiller kıyâsî maksûr sayılmaktadır. أَغْلَى ve أَغْلَى gibi kelimeler bu türdendir. Ancak bu kurala mehmûz kelimeler dâhil değildir. Zira mehmûz kelimelerin sonu hemze ile bitmektedir. مَهْمُوزٌ ve مَهْمُوزٌ mehmûz kelimelere örnek verilebilir. Veşşâ'nın eserinde mehmûzu istisna etmesi Arapların hemzeleri terk etmesi iddiasıyla irtibatlandırılabilir.⁵¹

Müzekkeri مَفْعُولٌ olup müennesi فَعْلَى vezninde gelen isimler kıyâsî maksûr kapsamına girer. مَشَاكِرٌ ve مَشَاكِرٌ gibi kelimeler مَفْعُولٌ vezninde olup maksûrdur. مَشَاكِرٌ şeklinde cemi gelen مَشَاكِرٌ ve مَشَاكِرٌ gibi kelimeler de kıyâsî maksûrdur.⁵²

Yürüme, koşma vb. manalara gelen مَخْرُوجٌ ve مَخْرُوجٌ gibi sıfatlar da bu kategoriye girmektedir. Son harfleri vâv olan sülâsî fiillerin sonu elif şeklinde maksûr yazılır. Söz gelimi يَدْعُوٌ ve يَدْعُوٌ fiillerinin aslı vâv'dır. Zira bu fiillerin muzâri formları يَدْعُوٌ ve يَدْعُوٌ şeklindedir. Bu yüzden sonları elif ile bitmektedir. Nâkıs muzâri fiilin ilk harfi dammeli ise sonu yâ ile biter ve maksûr yazılır. يَدْعُوٌ ve يَدْعُوٌ fiilleri bu kabildendir.⁵³ Veşşâ kendisinden önceki âlimler gibi maksûr içerisinde fiillere de yer vermiştir. Genel olarak bakıldığında klasik ve modern dönemde maksûr ve memdûd ifadeleri isimler için kullanılmıştır.⁵⁴

Veşşâ, kıyâsî memdûd ve maksûr isimlerden sonra semâî maksûr ve memdûd kelimeleri belli başlıklar altında ele almıştır. Bu kısımda o, sözcüklerin ilk harflerinin

⁴⁸ Veşşâ', *el-Maksûr ve'l-memdûd*, 32.

⁴⁹ Veşşâ', *el-Maksûr ve'l-memdûd*, 33-36; Neccâr, *Diyâu's-sâlik*, 4/165.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Bedî' fi ilmi'l-Arabiyye*, 2/66.

⁵¹ Veşşâ', *el-Maksûr ve'l-memdûd*, Muhakkikin girişi, 3,4, 37.

⁵² İbn Vellâd, *Kitâbü'l-Maksûr ve'l-memdûd*, 143-144.

⁵³ Daha fazla örnek için bk. el-Veşşâ', *el-Maksûr ve'l-Memdûd*, 39-41.

⁵⁴ Fiil ve harfin bu tür kelimeler içerisinde değerlendirilmeyeceği hakkında bk. İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 4/33; Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyyeti İbnü'l-Hâcib*, 1/566-567; Fâridî, *Şerhu'l-İmami'l-Fâridî ala Elfiyyeti İbn Mâlik*, 4/173-174.

3.4. Anlamları Farklı İlk Harfi Kesreli Memdûd İsim ve İlk Harfi Fethalı Maksûr İsim

Bu tarz memdûd ve maksûr ikilisinde hem lafız hem de mana itibariyle bir farklılık vardır. Zira maksûr ismin ilk harfi fethalıyken memdûd ismin ilk harfi kesrelidir. Öte yandan buradaki maksûr kelime birden çok mana da barındırmaktadır. Söz gelimi شواء kelimesi memdûd olup pişirmek manasındadır. Kelimenin maksûr formu olan شوى hedefe isabet ettirmemek ve bir malın kalanı/fasit olanı gibi anlamlara gelmektedir. Bu minvalde Veşşâ eserinde şu beyite yer vermiştir:

أَكَلْنَا الشَّوَى حَتَّى إِذَا لَمْ نَدَعْ شَوَى أَشْرْنَا إِلَى خَيْرَاتِنَا بِالْأَصَابِعِ

“En değersiz parçalarına kadar pişirilen butları hepsini yedik, onların güzelliğine parmaklarımızla işaret ettik”⁵⁸

Yukarıdaki beyitte geçen ilk şevâ kelimesi pişirilmiş et, ikinci şevâ sözcüğü ise bir malın değersiz bir parçası, kalanı ve artığı manasında kullanılmıştır. Böylelikle bu tür memdûd-maksûr ikilisinin lafzî boyut dışında mana açısından da ayrıştığı görülmektedir. Aynı şekilde شفاء kelimesi memdûd olup şifa, derman, ilaç vb. anlamlara tekabül etmektedir. Kelimenin maksûr hali شفى olup hilalin geri kalanı kısmı ve bir şeye yaklaşma gibi manalara gelmektedir.⁵⁹ Kelimelerin maksûr ve memdûd gelmeleri üzerinden yaşanan mana değişimleri, kök harflerinin farklı olmasına bağlanabilir. Ancak kelimelere telaffuz ve fonetik açıdan bakıldığında aralarında bir benzeme durumu ortaya çıkmaktadır. Maksûr ve memdûd kelimeleri ele alan eserler de bu yöne ağırlık vermiştir.

Görüldüğü üzere Veşşâ, eserinin ilk bölümünde kıyâsî memdûd ve maksûr isimleri ve örneklerini memdûddan başlayarak vermiştir. İkinci kısımda ise semâî memdûd ve maksûr isimleri lafız ve mana yönüyle ele almıştır. Lafız açısından bu isimlerin ilk harflerinin harekesi kelimenin maksûr veya memdûd olmasına etki etmiştir. Harekenin değişmesi sonucunda ise mana boyutunda bir farklılık ortaya çıkmıştır. Veşşâ bu benzerlik ve farklılığı eserinde bolca örnek vermek suretiyle açıklamıştır. Bu yönüyle eser sözlük, lügat ve nahiv alanına dair birçok malumatı ihtiva etmektedir.

Sonuç

4./10. asırda yaşamış Arap dili ve edebiyatı âlimi Ebü't-Tayyib el-Veşşâ'nın (öl. 325/937) lügat ilmine dair kaleme aldığı ve günümüze ulaşan çalışmalarından biri de *el-Memdûd ve'l-maksûr* isimli eseridir. Mensur formda telif ettiği eserinde Veşşâ, maksûr ve memdûd türü kelimeleri özelliklerine göre taksim etmiş ve örnekler üzerinden açıklamalarda bulunmuştur.

⁵⁸ Ebü'l-Hüseyn İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Dâru'l-Fikr, 1979), 5/224-225.

⁵⁹ Bu tür memdûd-maksûr-ikilisine dair örnekler için bk. Veşşâ', *el-Maksûr ve'l-memdûd*, 52-53.

Bu tür eserlerin telif edilme sebebi dilde görülen lahn ile yakından ilişkilidir. Gerçekleşen fetihler sonucunda sınırların genişlemesi ve farklı etnik unsurların kaynaşması zamanla dilde hataların var olmasına ve artmasına sebebiyet vermiştir. Bu yüzden dil âlimleri yapıları ve i'âbları diğer sahîh kelimelerden farklı olan maksûr ve memdüd türü kelimeleri derleme ihtiyacı duymuşlardır. Veşşâ'ya kadarki süreçte bu tür hakkında irili ufaklı birçok kitap ve risale yazılmıştır. Ancak Veşşâ'nın eserini önemli kılan husus eserin nahiv ve lügat ağırlıklı olması, erken dönemde telif edilmesi ve bu türde kendinden öncekilerden beslenmiş olmasıdır. Zira Müberred (öl. 286/900) ve Niftaveyh (öl. 323/935) başta olmak üzere birçok hocası bu konuda eser telif etmişlerdir. Bu da o dönemdeki hoca-talebe etkileşimini görme bakımından önemlidir.

Veşşâ, eserinde birçok memdüd ve maksûr sözcüğe yer vermiştir. O, semâî ve kıyâsî memdüd-maksûr isimler ayırımı adı altında pek çok kalıp, bab ve kurala değinmiştir. Eser birçok bölümden meydana geldiği için çalışmada bu bölümlerin birkaçı değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. İncelenen bölümler ışığında eserin kısa, öz ve sistemli bir yapı arz ettiği söylenebilir. Ayrıca Veşşâ, bu alanda yazılan eserlerden farklı olarak nâkıs fiiller ile mehmûz kelimelere de yer vermiştir. Eserin lügat ve kıraat ilimleri açısından önemli bilgiler içerdiği ifade edilebilir. Nitekim Arapçadaki kelimelerin okunuş ve yazılışlarının tespiti büyük bir önemi haizdir.

Veşşâ'nın bu eseri zengin kelime haznesine sahip Arapçanın ihtiva ettiği kelimelere nüfuz edebilmek adına önemlidir. Bu yönüyle onun eseri bir yazım kılavuzu mahiyetindedir. Bu tür sözcükler Arapçada sıkça görülen, yazılış, okunuş ve i'râblarında zorluk bulunan kelime türlerinden birisidir. Dolayısıyla bu tür eserlerin tanıtılması, öğretilmesi ve öğrenilmesi dilde karşılaşılacak olası hataların ve zorlukların azalmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda bu tarz eserlerin akademik faaliyetler içerisinde çalışılması, Arap dilinin inceliklerine inmeyi kolaylaştıracaktır.

Kaynakça

- Ateş, Mahmut. *Kur'ân'da Gayr-ı Munsarif İsimler*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bağdâdî, Hatîb. *Târîhu Bağdât*. thk. Beşşar Aved Ma'ruf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 2002.
- Brockelmann, Carl. *Târîhü'l-edebi'l-Arabî*. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, 4. Basım, 1983.
- Demirayak, Kenan. "Maksûr ve Memdüd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/453-454. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Durmuş, İsmail. "Veşşâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/72-73. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Enbârî, Kemâleddin. *el-İnsâf fî mesâilî'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîne'l-Kufiyyîn*. 2 Cilt. el-Mektebetü'l-Asriyye, 1. Basım, 2003.
- Ergüven, Şahabettin. "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (01 Haziran 2007), 155-183.
- Esterâbâdî, Ruknuddin. *Şerhu Şâfiyeti İbnü'l-Hâcib*. thk. Abdülmaksûd Muhammed Abdülmaksûd. 2 Cilt. Mektebetü's-Sekâfe'd-Dîniyye, 1. Basım, 2004.
- Fâridî, Şemseddin Muhammed. *Şerhu'l-İmami'l-Fâridî ala Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Ebu'l-Kümeyt Muhammed Mustafa el-Hatîb. 4 Cilt. Beyrut: Dar'ul Kütüb'il ilmiyye, 1. Basım, 2018.
- Galâyînî, Mustafa. *Câmiu'd-durûsi'l-Arabiyye*. 1 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2005.
- Hamalâvî, Ahmed b. Muhammed. *Şeze'l-arf fî fenni's-sarf*. thk. Nasrullah Abdurrahman Nasrullah. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- Hamevî, Yâkût. *Mu'cemü'l-üdebâ*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1993.
- Hasan, Abbas. *en-Nahvu'l-vâfi*. 4 Cilt. Dâru'l-Meârif, 15. Basım, ts.
- Hıdır, Ahmed İbrahim - Es'ad, İnâs Velîd. "el-Furûku'd-delâliyye beyne'l-müttefak hataen ve'l-muhtelif lafzen ve ma'nen mine'l-maksûr ve'l-memdûd ve'l-mehmûz". *Âdâbü'r-râfidîn* 72 (2018), 85-104.
- İbn Akîl, Ebu Muhammed Bahaeddin. *Şerh İbn Akîl ala Elfiyyetü İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, 1980.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn. *Mu'cemu mekâyisi'l-lüga*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan. *el-Muhassıs*. thk. Halil İbrahim Ceffâl. 5 Cilt. Beyrut: İhyâu't Turasi'l-Arabî, 1. Basım, 1996.
- İbn Vellâd, Ebü'l-Abbâs. *Kitâbü'l-Maksûr ve'l-memdûd*. thk. Paul Brönnle. Matbaatü Leiden, 1900.
- İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ. *Şerhu'l-Mufassal*. thk. İmyel Bedî' Ya'kub. 6 Cilt. Beyrut: Dar'ul Kütüb'il İlmiyye, 1. Basım, 2001.
- İbnü'l-Esîr, Ebu's-Saâdât. *el-Bedî' fî ilmi'l-Arabiyye*. thk. Fethî Ahmed Alâaddin. 2 Cilt. Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1. Basım, ts.
- İbnü'l-Gazzi, Ebü'l-Meali Şemseddin Muhammed b Abdurrahman. *Divanü'l-İslâm*. thk. Seyyid Kesrevi Hasan. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 1990.

- İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasan Cemaleddin Ali b. Yusuf b. İbrâhim. *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*. thk. Muhammed Ebü'l Fazl İbrahim. 4 Cilt. Kahire-Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Arabî ; Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1. Basım, 1986.
- Kalâtî, İbrahim. "Zâhîratü't-te'lif fi'l-maksûr ve'l-memdûd beyne'l-karn'il-sâlis ve'r-râbi'l-hicriyyeyn". *Mecelletü'd-Dirâsâti'l-Lügaviyye* 1 (2002), 230-238.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifin teracimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1993.
- Neccâr, Muhammed Abdülaziz. *Diyâu's-sâlik ilâ evdahi'l-mesâlik*. 4 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2001.
- Nedîm, Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*. ed. Abdulkadir Coşkun. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Omar, Ahmed Muhtar. *el-Bahsü'l-lugavî inde'l-Arab*. Âlemü'l-Kutub, 8. Basım, 2003.
- Öztürk, Levent. "İbn Yahyâ el-Veşşâ'ya (ö. 325/937) Göre Abbâsî Toplumunda Hediyelelerin Gizli Dili". *İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 6/12 (2008), 9-15.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefayât*. thk. Celal Asyûtî. 24 Cilt. Lübnan: Dâr'ul-Kütüb'il İlmiyye, 1. Basım, 2010.
- Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b Muhammed b Abdilcebbâr Temîmî Mervezî. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî. 13. Cilt. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1. Basım, 1981.
- Sezgin, Fuad. *Târîhü't-türâsi'l-Arabî [gas]: İlmü'l-Luga İla Havali Sene 430 H.* çev. Arefe Mustafa. Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1988.
- Suyuti, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b Ebî Bekr. *Bugyetü'l-ouat fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebu'l Fazl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2. Basım, 1979.
- Şatîbî, İbrahim b. Musa. *el-Mekâsîdü's-şâfiyye fi şerhi'l-Hülâsati'l-kâfiyye*. thk. Abdülmecid Katamış. 10 Cilt. Mekke: İhyâu't Turâsî'l-İslâmî-Ma'hedi'l-Buhüsî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2007.
- Şimşek, Ahmet. "Zühd, Şiir ve Dil: İbn Malik ve el-Maksûr ve'l-Memdûd Adlı Eseri". *Artuklu Akademi* 3/2 (2016), 79-91.
- Ukberî, Ebu'l-Bekâ. *el-Lübâb fi i'leli'l-binâ ve'l-i'râb*. thk. Abdülilah en-Nebhân. 2 Cilt. Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1995.
- Veşşâ', Ebü't-Tayyib. *el-Maksûr ve'l-memdûd*. thk. Ramazan Abdüttevâb. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1979.

Veşşâ', Ebü't-Tayyib. *Kitâbü'l-Fâdil*. thk. Yahyâ Vehîb el-Cübûrî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1991.

Veşşâ', İshâk b. Yahyâ. *el-Muveşşâ*. thk. Kemal Mustafa. Mısır: Mektebetü'l-Hancı, 2. Basım, 1953.

Yurttaş, Tahsin. *Arap Dilinde İrâb-Anlam İlişkisi*. Ankara: Fecr Yayınları, 1. Basım, 2020.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım. *el-Mufasssal fî sun'ati'l-i'râb*. thk. Ali Ebû Mulham. Beyrut: Mektebetü'l-hilâl, 1. Basım, 1994.

